

Veertig jaar liefde

VEERTIG

JAN
VAN
LOY

JAAR

LIEFDE

ROMAN

De Bezige Bij Antwerpen

[23 september 1961]

Lieve dochter,

In de eerste plaats verontschuldigd ik mij voor de aanhef, die u ongetwijfeld heeft doen schrikken.

Ik ben uw 'natuurlijke' vader. Zo zegt men dat, geloof ik. De manier waarop ik en uw moeder u in het leven riepen, was volkomen 'natuurlijk'. De mensen die u kent als uw ouders, zijn goede mensen die uw ouders *wilden* zijn, wat men noemt uw 'civielrechtelijke' ouders, geloof ik. Als wij de beschaving erkennen, dan hebben zij meer recht van spreken dan de natuur, maar aangezien u zeventien jaar bent, hebben zij al veel met u gesproken, vermoed ik. Nu zou *ik* eens iets willen zeggen.

Deze brief dient om u alles uit te leggen. Houdt hem voor uzelf. Er zijn redenen waarom hij getypt is, niet ondertekend, niet gepost waar ik woon of werk. Voorlopig kunt u mij niet terugschrijven, laat staan ontmoeten — als u dat na het lezen van deze brief nog zou willen. Het is niet veilig, in elk geval.

Schaamte heeft mij ervan weerhouden u te schrijven, maar ze is overwonnen door de drang — de plicht, zou een hypocriet zeggen — om u mee te delen waar gij vandaan komt. Hoe dan ook, ik wil u inlichten over uw 'natuurlijke' afkomst, die volgens de leer van de erfelijkheid bepaalt wie iemand is. 'Opvoeding' heeft steeds meer aanhangers, maar ik geloof niet dat 'vles en bloed' de persoonlijkheid ongerept kan laten.

Als uw natuurlijke vader, ben ik dus trots wanneer ik verneem dat u één jaar vroeger dan op de gewoonlijke leeftijd gaat studeren aan de universiteit van Gent, proficiat. Ik weet ook dat gij zijt opgevoed door ‘twee simpele werkmensen’, zoals ze zichzelf zouden voorstellen en zoals ik ze mij zonder schamperheid eveneens voorstel.

Wees gerust, ik heb uw dagboek niet gelezen. Wat ik over u weet, is niet zo moeilijk te weten te komen. En ofschoon ik u heb moeten achterlaten, ben ik uw spoor altijd blijven volgen. Jawel.

Ik zou u al de feiten kunnen vertellen over uw ‘natuurlijke’ stamboom tot in de zeventiende eeuw, maar verre voorouders zijn *ver*, een vierenzestigste of honderdachtentwintigste of een nog kleiner deel van uw erfelijk materiaal. Ik ben uw vader. Ik ben de helft.

Mijn ouders, een kwart. Zij waren geboren te Hinterlee, in mijn jeugd bewoond door twintigduizend boeren en burgers. De ‘smaragd der Kempen’ is ten opzichte van het dorpje waar u bent getogen ‘het lokale verkeers-, handels- en dienstencentrum’ (Winkler Prins Encyclopedie, zesde druk). Ik werd te Hinterlee geboren, en gij zoudt te Hinterlee worden geboren.

Mijn vader was tijdens de Eerste Wereldoorlog kapitein in het Belgische leger, omdat élke dokter begon in de kapiteinsrang. Het Belgische leger was echter niet *zijn* leger, en hij zou ervoor zorgen dat het ook niet *mijn* leger werd.

Wij Vlamingen, zei mijn vader, waren de onderdrukte natie van België. Elke staat was tot op zekere hoogte

kunstmatig, jawel, maar België, zei mijn vader, was *anorganisch*. In het leger verzamelde hij klachten van soldaten die een oog of een lidmaat hadden verloren omdat ze het bevel van hun Franstalige officier niet hadden verstaan. De Vlamingen, vond hij, hadden het recht om bevelen te krijgen in hun eigen taal. Die taal, dacht ik als kind, was het Hinterlees. Op school hoorde ik afwijkende geluiden, van de onderwijzer, of van een jongen uit Bremhout, die werd uitgelachen om zijn 'gehakkel'.

'Vanaf nu,' zei mijn vader, 'spreken wij thuis beschaafd.'

Dat was een taal die geleek op die van de onderwijzer. Mijn vader wist zelf niet altijd hoe hij zijn Hinterleese gedachten moest omzetten in dat 'beschaafd' en nam soms zijn toevlucht tot het Frans, de taal waarin hij had gestudeerd. Veel patiënten konden dat beschaafd Nederlands trouwens niet verstaan.

Niettemin werd hij lid van een nationalistische groep van Vlaamse demobilisanten, de Frontbeweging. Mijn vader was een Fronter, mijn levende ooms waren Fronters en mijn gesneuvelde ooms zouden het ook zijn geweest. Ik was een paar maanden oud toen de oorlog was afgelopen en dus bijna een geboren Fronter. Niet elke flamingant was Fronter, maar elke Fronter was flamingant. Het devies luidde: 'Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Kristus.'

Christus, zonder Vlaamse K, was voor mijn vader louter vanzelfsprekend, maar mijn moeder was *verzot* op Meeneer Jezus, van wie ze twee schoendozen met 'votiefprent-

jes' had, afbeeldingen die ze aan haar boezem drukte of zelfs tegen haar lippen. Het dressoir diende als een votiefkast en sommige muren werden gedecoreerd als een votiefwand.

Op Jezus was ik niet jaloers, want ik vond mijn moeder een zeurkous en hij mocht haar hebben. Zij sprak alleen over praktische zaken en de Heer Jezus, een uiterst onpraktisch verschijnsel, leek mij, dat het leven alleen maar bemoeilijkte.

Zoals mijn vader nam ik werktuiglijk deel aan de kerkelijke geplogenheden: elke zondag eucharistie, prevelgebedje aan tafel, zelfs meelopen in de driejaarlijkse processie van Sint-Konradijn. Ik deed mijn eerste en plechtige communie en ging naar het 'gepatroneerd college', zoals de katholieke middelbare jongensschool werd genoemd.

Daarna werd ik verondersteld geneeskunde te gaan studeren, maar ik was bang te worden zoals mijn vader: niet gelukkig genoeg, maar ook niet ongelukkig genoeg.

De taal- en letterkunde sprak mij het meest aan. Mijn moeder zei: 'Veel lezens is vermoeiing des vlezes', een halfrijmpje uit de Heilige Schrift, die dan blijkbaar wel mocht worden gelezen — maar met mate, zei de pastoor, die door mijn moeder werd beschouwd als de betrouwbare telegrambesteller van Jezus. Ofschoon zij zich voluit 'katholiek' noemde, gaf zij altijd de indruk dat zij achter de rug van de Kerk nog via een persoonlijke achterdeur communiceerde met God, in diens gedaante van Zoon, uiter-aard.

Toen ik mijn vader zei dat ik germanistiek wilde studeren, hoopte ik nog een beetje dat hij verheugd zou zijn, want een meer 'flamingantische' studie was niet denkbaar. Maar hij liet, zoals in mijn laagste verwachtingen, zijn krant zakken en stelde vast: 'Dus gij gaat leraar worden.'

Daar had ik niet eens aan gedacht.

'Nee...' zei ik, want ik wilde iets anders worden. Een student die veel tijd en redenen had om boeken te lezen, in de eerste plaats.

Mijn vader had zijn krant weer opgepakt en zei zacht: 'Gij stelt mij teleur.'

Om hem te paaien nam ik niet het versleten pad naar de Universit  Catholique van Leuven, maar de nieuwe weg naar de volledig Vlaamstalige universiteit van Gent. Bovendien, wellicht ook om mijn vader te paaien, werd ik lid van het Vlaams Nationaal Verbond, het vnv. Ik was maar een meeloper, net als in de processie; dat klinkt in deze tijden als een excuus, maar het was een uiting van mijn politieke onverschilligheid. Ik wilde gewoon 'modern' zijn en geloof me, het vnv was toen modern in vergelijking met de traditionele partijen, de socialistische inbegrepen.

Als vnv'er was ik bijna automatisch ook lid van het 'Katholieke Vlaamse Hoogstudentenverbond', dat zich vooral bezighield met zuip- en zangpartijen, 'cantussen' met Vlaamse en Zuid-Afrikaanse liederen. Duitsland werd bewonderd als de staat en samenleving van de toekomst, de enige remedie tegen de chaos der democratie en de hel

van het communisme. Niet alle katholieke hoogstudenten waren vnv'er, maar het vnv maakte het meeste lawaai; het was 'doorgebroken' bij de verkiezingen en er werd veel gemarcheerd en met vendels gezwaaid. 'Ik keek alleen maar toe,' zoals velen dat later hebben gezegd... Niettemin: ik keek alleen maar toe.

Toen ik de groepsplucht der hoogstudenten niet meer kon uithouden en steeds vaker op mijn 'kot' bleef zitten, had ik ook geen reden meer om mij bezig te houden met het Vlaams-nationalisme. Alleen mijn jong geleerde wrevel tegen België bleef hangen. Toen de Duitsers binnenvielen, verstoorden ze mijn studie, maar tegelijk voelde ik een vleugje hoop. Misschien zouden 'de Vlamingen' eindelijk versmelten met een grote natie, of op zijn minst een prominent lid worden van de Germaanse familie. Maar ach, wat dan nog? Het zou mij niet tot een Beethoven of Bismarck verheffen.

Mijn vage sympathie voor de Duitsers verslapte nog toen bleek dat ze Vlaanderen niet beter wilden behandelen dan de Walen of de Fransen. Eerst werden auto's en fietsen opgeëist, daarna werden er mannen weggevoerd om onder dwang in Duitse fabrieken te werken. Na de Romeinen, Franken, Vikings, Bourgondiërs, Spanjaarden, Oostenrijkers, Fransen, Hollanders en La Belgique, kwamen de moffen putten uit Vlaamse grond.

Bij de eerste oorlogsdreiging, toen Hitler Tsjechoslowakije opslokte, had mijn vader er al voor gezorgd dat ik medisch ongeschikt was verklaard voor de militaire

dienst. Vanwege zijn boze dromen over de 'Nederlands-onkundige' officieren in de Eerste Wereldoorlog, wilde hij niet dat ik de wapens droeg voor België. Ik herinner mij niet eens een keuring, dus ik werd, door welke 'relatie' dan ook, simpelweg geschrapt uit de lijst van dienstplichtigen.

Mijn moeder, die intussen door heel Hinterlee als een 'zottin' werd beschouwd, nam toen een binnenweg naar haar mystieke unie met Onze Lieve Heer. Ze bevrijdde haar zieltje uit zijn vlezen gevangenis via de toren van de Sint-Konradijnkerk (53 m hoog, Brabantse hooggotiek). Ze had gezegd, verklaarde de klokkenluider, dat ze naar Christus toe wilde 'vliegen'. Vlak ervoor was ze wel te biechten geweest, wat misschien wijst op twijfels over haar vliegkunst. Ik hoop, lieve dochter, dat het kwart genen dat gij van haar hebt geërfd, op de biologische reservebank zit.

Ook mijn vader leek opgelucht om van haar af te zijn; zij was wellicht niet meer de vrouw met wie hij was getrouwd. Hij sloot zijn praktijk en liet in het 'Hakkebos' van Hinterlee een bezolderd bungalowtje bouwen.

Ondanks zijn sprokkelige benaming was het Hakkebos een woud van dikke loofbomen, bewandel- en berijdbaar via een oud karrenspoor. De bungalow, met voortuintje, werd langs dat spoor gebouwd. Mijn vader kende de juiste mensen om de elektrische hoofdleiding tot daar te krijgen, alleen voor hem. Hij liet het mulle karrenspoor gedeelte-

lijk bedekken met een laag kiezels en daarna met donker zand, minder stoffig dan het blonde Kempenpoeder.

Hij gaf zijn 'buiten' een naam, die hij naast de voordeur op de witte buitenmuur liet kalligraferen: 'Perelaer', met de 'ae' van een eigennaam. Trouwens, er was in het bos of in het voortuintje geen perenboom te bekennen.

Na het halen van mijn diploma bleef ik nog even hangen in Gent. Ik schreef mijn vader een brief, geadresseerd 'Poste restante, Hinterlee', want zijn karrenspoor had geen straatnaam. Ik vroeg hem permissie voor een bezoek. Aangezien hij duidelijk had gezegd dat hij in mijn onderhoud zou voorzien tot ik was afgestudeerd en geen dag langer, dacht hij misschien dat ik hem om geld kwam vragen. In werkelijkheid wist ik niet waarom ik hem wilde bezoeken. Een restje plichtsgevoel, waarschijnlijk.

Ik kreeg geen antwoord, ging naar Hinterlee en kwam te weten dat mijn vader in een Leuvens ziekenhuis lag. Toen ik daar arriveerde, was hij enkele uren tevoren overleden. 'Hij heeft niet geleden,' werd mij gezegd.

Mijn erfenis bestond uit een geruststellende som spaargeld en de Perelaer. Aanvankelijk vroeg ik mij af hoe ik die in het bos verborgen bungalow verkocht zou krijgen. In het tot op heuphoogte omheinde 'voortuintje' stond alleen wat onkruid. Er was een pad tot aan de deur en men kwam binnen in een 'vestibule' als een liftkooi, met een zware deur afgescheiden van de rest van het huisje.

De benedenverdieping bestond uit één kamer. Present: tafel met stoelen, bankstel, boekenkast, dressoir, een

open haard, een aanrecht met pomp en gootsteen. Het enige venster had zware luiken aan de buitenkant, zware gordijnen aan de binnenkant.

Aan de achterkant van het huis stond een bakstenen kubus met een stroomgenerator. De leiding was wel doortrokken, maar mijn vader wilde blijkbaar geen risico nemen. 'Alles wordt elektrisch,' had hij dikwijls gezegd, dus in de Perelaer was bijna alles elektrisch, zelfs in het gemakshuisje achter de bungalow hing een gloeilamp en op de zolder was bovendien een stopcontact.

Er was, nog steeds aan de achterkant, een berghok met tientallen vaatjes brandstof voor de generator, en vooral: honderden blikken voedsel. Gecondenseerde melk, rijstebrij, erwten en worteltjes, sardines, haring in tomatensaus, witte bonen in tomatensaus, pure tomatensaus, bonen met spek en peertjes op sap — van die laatste genoeg om de naam van de bungalow te verklaren. Voorts koffie, rijst, suiker, spaghetti, macaroni... Het was veel, maar het verwonderde mij niet; voor de oorlog waren er al periodes geweest van hamsteren, mobilisatie, preventieve uitdeling van rantsoenbonnen, enzovoort.

Binnen begon ik te zoeken naar andere voorwerpen die nodig zouden zijn om hier te verblijven. Zaklamp? Twee exemplaren. Kaarsen? Een honderdtal. Een vuurwapen vond ik niet meteen — dat was jammer, een burcht zonder kanon.

De Perelaer en het spaargeld verlostten mij van de noodzaak om te gaan werken. Ik lag meestal te lezen, op

de sofa bij het raam en 's avonds bij de lamp. Meer had ik voorlopig niet nodig. Wel verwachtte ik later, ooit, een zeker leven te leiden. Ik wilde trouwen, bijvoorbeeld. Maar dan alleen met Tilly Geudens.

Ik hoorde bij een grote groep mannelijke Hinterleeërs die droomde van Tilly, maar ik dichtte mezelf de meest eervolle dromen toe. Telkens als ik haar zag, leek mijn hart uit mijn keel te willen breken. Dat was het bewijs, dacht ik toen nog; ik had in Gent wel een bepaald soort ervaring opgedaan, maar mijn *éducation sentimentale* was minder gevorderd. *Gelukkig* zou ik zijn, dacht ik, als ik Tilly's handje zou mogen vasthouden. Of haar kussen — daar viel bijna niet aan te denken. Of nog meer dan kussen — nee, nee, ik respecteerde haar, zelfs in mijn diepste wensdromen.

Op de Grote Markt en in de omliggende winkelstraten, waar iedereen iedereen tegenkwam, zag ik Tilly regelmatig. Ze glimlachte en groette mij en maakte bijvoorbeeld een opmerking over het weer, maar mijn stem liep steeds vast als ik probeerde iets terug te zeggen. 'Tot nog eens,' zei ze dan, terwijl ik mijzelf stilzwijgend stond te vervloeken.

Ooit, dacht ik. Maar 'ooit' mocht niet te lang meer duren.

Op de dagen dat ik Tilly had gezien, had ik het moeilijk om 's avonds naar huis te gaan en bleef ik hangen in het centrum van Hinterlee, meer bepaald aan de tapkast van Café de Mus. Meestal zat ik wat te peinzen, zonder veel te

praten. Tilly zat niet alleen in mijn hoofd; in de Mus hoorde ik een lummel zeggen dat hij haar weleens wilde 'kietelen, daar zo, en dáár', wijzend naar bepaalde plaatsen op zijn eigen lelijke lijf.

'Durf dat nog eens te zeggen,' zei ik.

Hij lachte en zei: 'Kijk eens aan, onze boekenwurm komt op voor jonkvrouw Tilly — maar hij zou haar zelf ook weleens willen kietelen, denk ik!'

Ik was geen vechter maar ik gaf deze vent een klap voor ik het zelf besepte. Op de vloer spatte een bierglas uit elkaar, een kruk viel omver, men schrikte op en schuifelde opzij. Ik nam mijn slachtoffer bij de arm, trok hem mee, opende de deur en zwierde hem naar buiten.

De rest van de kroeg, inclusief twee Feldgendarmen, was stil geworden. Ze vroegen zich waarschijnlijk af waar de 'boekenwurm' zo kordaat had leren zijn. Jos de café-baas tapte een gratis glas oorlogsbier voor mij. Klein bier, was dat, letterlijk; je kon er onmogelijk dronken van worden.

'Prosit,' zei Jos.

Ik mompelde: 'De vuile nazi, verdomme...'

Ach, Tilly. Ik begreep wel dat mijn verlangens geen feiten zouden baren. Dus nerveus maar moedig stond ik op een avond met een tuiltje zelfgeplukte bloemen voor het rijtjeshuis van het gezin Geudens. Ik had natuurlijk overdacht wat ik zou zeggen tegen haar ouders. Wat had ik hun schone dochter te bieden? Een huisje, een spaarcent, en een diploma als 'verzekering'. Nu even werkloos, maar

dus niet arm. Ik droeg mijn zondagse pak, gekocht vóór de oorlog, toen de pakken nog niet duurder waren dan een bommenwerper.

Toen ik had aangebeld, werd er opengedaan door een gezette man in hemdsmouwen. Stukadoor Geudens, Tilly's vader.

'En?' zei hij. Hij keek naar de bloemen.

'Goedemiddag, meneer. Is Tilly thuis?'

'Nee.'

De deur ging al dicht. 'Meneer!'

'Wat?'

'Wilt u haar van mij deze bloemen geven, alstublieft?'

'Nee,' zei Geudens, die weer volop in het deurgat kwam staan. Hij kruiste zijn armen. 'Ik ken jou wel,' zei hij. 'Crapuul van Café de Mus. Ze zouden het beter De Arend noemen. De Duitse Arend.' Toen gooide hij de deur dicht.

Geudens, een stukadoor verdomme, een vakman van vijf frank per uur en uitgerekend hij was 'politiek', terwijl de meeste Hinterleeërs, en in het bijzonder de vakmannen en de winkeliers, zo graag zeiden: 'Ik ben niet politiek.' De Duitsers waren Polen binnengevallen, maar evenzo de Russen, een week later; dat was het werk van 'de grote koppen,' zei men dan, van 'de politiekers,' zei men, 'allemaal rot,' 'niks aan te doen' en vooral: 'Wij zijn niet politiek.'

Ik droop af, maar nam mij voor elke dag terug te keren, met verse bloemen. En om de stukadoor te paaien, moest ik wegblijven uit de Mus.

De volgende drie of vier avonden ging ik dus niet naar het café, maar naar het huis van het gezin Geudens. Er werd niet één keer opengedaan.

Een week later zat ik weer in de Mus, aan het uiterste van de tapkast, zo ver mogelijk van een groepje drukdoeners rond een duur gekleed heerschap dat sigaartjes uitdeelde. Jos fluisterde mij toe dat die vent, hij heette Vic, zich had *verloofd* met mijn Tilly.

‘Verloofd?’

‘Ja, ja,’ zei Jos. ‘Tilly en Vic gaan trouwen.’

Trouwen. Dat betekende dat die man Tilly, volgens het gewoonterecht, zou mogen aanraken, zou *moeten* aanraken zelfs.

‘Vic Feys,’ zei Jos, ongevraagd. ‘Zo heet hij.’

Ik wilde die Vic Feys weleens bekijken, en tegelijk wilde ik hem niet bekijken, wilde ik dat hij niet bestond. Maar hij bestond, daar, aan de tapkast. Verloofd met Tilly.

Wilde dat zeggen dat hij haar al had gekust? Zeker niet meer dan dat. Hoewel, een kus kan boven al de rest staan. U zal dat nu misschien nog niet begrijpen, lieve dochter. Enfin, het hangt af van de manier waarop men kust. Tilly was een net meisje, daar twijfelde ik niet aan.

Jos was in mijn hoekje blijven staan.

‘Waar komt die vent zo ineens vandaan?’ vroeg ik.

‘Van Turnhout,’ zei Jos. Vic Feys was een ‘dikke com-
merçant’, een welvarende koopman dus, zéér Duitsgezind en zodoende was hij ‘legaal’ fortuin aan het maken. Hij verbleef nu een paar weken te Hinterlee en had het in die

korte tijd al 'geflikt' met Tilly. Ik vroeg niet naar de precieze betekenis van dat 'geflikt'.

Jos fluisterde: 'Vic is een grote vis. Grote Vic, grote vis. Ja, ja...'

Jos had nog nooit zoveel tegen mij gesproken. Hij vroeg of ik niet even kon blijven nadat 'de anderen' weg waren.

'Maar de avondklok...' zei ik.

'Geen probleem,' zei Jos. 'Ik zorg er wel voor dat je thuis raakt.'

Die plotse interesse van de cafébaas maakte mij wat nerveus, maar véél minder dan Vic Feys, die maar bleef triomferen. 'De anderen' wilden weten hoe zij was, Tilly, Tilly! Het duurde nog drie kwartier voor de spertijd begon, dus vertel het eens Vic, komaan Vic, begin al eens met haar te beschrijven, Vic.

'Maar jongens, alstublieft!' riep hij. 'Ik ben nog niet met haar getrouwd, hè. En dan nog, *ein Gentleman*, zoals men zegt in goed Duits, die weet waarover hij moet zwijgen.'

Hoorndol werd ik ervan. Ik goot zo veel fluitjesbier achterover dat ik toch een beetje teut werd. Toen de spertijd begon, liep de Mus gauw leeg. Ik bleef alleen achter aan de tapkast, terwijl Jos de deur op slot deed. De plotse stilte was onbehaaglijk.

Jos kwam naast mij staan. 'Toen je vorige keer die man op straat smeed,' zei hij, 'heb ik je duidelijk horen zeggen: "Die vuile nazi, verdomme."'

‘Iedereen is vuil,’ zei ik. ‘Vuile Russen, vuile Engelsen... Vuile Belgen, dat zeker. Vuile Vlamingen, zelfs.’

Jos zette een stap achteruit, tikte zijn hielen tegen elkaar en strekte zijn rechterarm en -hand in de hoogte. ‘Heil Hitler!’ riep hij.

Dat leek mij er te dik bovenop te liggen.

‘Je groet niet terug,’ zei Jos. ‘Was jij geen lid van het VNV?’

Ik knikte. ‘Tien jaar lid voor de prijs van zevenenhalf. Dat was toen de reclameaanbieding.’

Jos lachte. Ik was al jaren niet meer naar een VNV-vergadering geweest, maar blijkbaar wist iedereen het nog. Zo was ik trouwens in de Mus terechtgekomen.

‘Wacht even,’ zei Jos. Hij ging weg via de ‘Privaat’-deur.

Toen werd ik bang. Ik had hem verkeerd ingeschat, dacht ik; hij zou dadelijk terugkomen met een Feldgendarm, of zelfs de Gestapo. Zelfs al was de ingang niet op slot geweest, dan kon ik nog niet weg; tot vijf uur ’s morgens mocht niemand de straat op.

Het rommelde een beetje in de private kamers. Een deur, gekuch, voetstappen, steeds dichterbij. Jos kwam terug met tussen zijn vingers de halzen van zes flesjes geuze, écht bier waar je echt dronken van kon worden. Terwijl hij een fles ontkurkte en beheerst de glazen volschonk, zei hij: ‘Niet bang zijn, niet bang zijn...’

‘Ik ben niet bang,’ zei ik.

Ik was bang. De Mus was voor Duitsgezinden, dus Jos was dat toch ook, en ik met mijn ‘vuile nazi’ nu niet meer:

was dat niet de stand van zaken? Als Jos mij wilde aangeven, liet ik dat liever doen zonder er eerst op te klinken.

‘Ziehier,’ zei Jos, die mij een glas geuze voorzette. ‘Op de gezondheid van Vic en Tilly!’

‘Alleen Tilly,’ zei ik.

Jos lachte. ‘Vooruit, alleen Tilly...’ Nadat we hadden geklonken en gedronken, zei hij: ‘Als die Vic nu eens zou verdwijnen? Wat vind je daarvan?’

‘Niks,’ zei ik, voorzichtig.

‘We komen twee handen tekort,’ zei Jos. ‘En het is géén proper karwei.’

Als Vic Feys een oorlogsprofiteur was en het ‘karwei’ hem zou elimineren, dan bevond Jos zich aan de ‘andere’ kant en stond hij in de Mus komedie te spelen. We hadden beiden waarschijnlijk even goede of even slechte redenen om elkaar te vertrouwen.

Jos legde uit dat Vic Feys zaterdagavond zou dineren bij het gezin Geudens en daarna te voet naar zijn logement zou gaan, langs de Korenvest, een smalle keiweg tussen de bomen, zonder huizen. Daar moest *bet* gebeuren.

Ik kreeg meteen gedetailleerde instructies, die ik een paar keer hardop moest herhalen.

‘Je vraagt je misschien af,’ zei Jos, ‘waarom Vic Feys? Terwijl iedereen weet dat elke boer in de dorpen rond Hinterlee in feite een oorlogsprofiteur is.’

‘Ik vraag mij niks af,’ zei ik.

‘Feys is niet alleen een profiteur,’ zei Jos. ‘Hij is ook een V-man, een vertrouwensman van de ziepo.’

De *Sipo*, de Sicherheitspolizei, was in de praktijk ongeveer hetzelfde als de Gestapo.

‘We hebben bewijzen,’ zei Jos, ‘dat Feys bijna honderd mensen heeft aangegeven bij de Sipo. En die mensen... Ze zijn nog niet thuis, zal ik maar zeggen.’

Goed goed, maar ik werkte toch vooral mee om te vermijden dat Feys iets zou doen met Tilly.

Jos drukte mij de hand. ‘In deze tijden,’ zei hij, ‘moeten we *blitzschnell* beslissen of we iemand vertrouwen of niet. Zekerheid hebben we niet. Maar als je hierover met iemand praat...’

‘Ik praat met niemand,’ zei ik.

Op zaterdagavond, een halfuur voor het ingaan van de spertijd, stond ik halverwege op de berm van de Korenvest. Ik hoorde alleen een beetje geruis van de populieren aan weerszijden.

Vic Feys die zich vergreep aan ‘mijn’ Tilly: die gedachte bleef mij tergen, meer dan dat hij een maatje van de Duitsers was.

Twintig meter verderop flakkerde een lichtje op. Het was afkomstig van een handdynamo, een ‘flipmuis’ zoals het in de streek werd genoemd, omdat het ding van het merk Philips was en eruitzag als een dikke blikken muis, met een lampje in de snuit. Het paste in een gemiddelde hand en door snel en regelmatig te knijpen, waarbij een hendeltje werd ingedrukt, kon een min of meer permanent licht worden opgewekt en tegelijk, ongewild, een op

en neer zoemend geluid. Het kwam snel dichterbij. Achter het licht werden de contouren duidelijk van een grote en brede man. 'Lavrenti,' zei hij.

Dat was de juiste naam, volgens mijn instructies.

'Heinrich,' zei ik, ook de juiste naam.

Lavrenti overhandigde mij de flipmuis. 'Belicht mij even,' zei hij. 'Bekijk mij, prent mij in, zodat je je dadelijk niet vergist.'

Terwijl ik mij hem inprentte, leek de man steeds maar uit te zetten, zowel in de breedte als in de lengte. De kans was klein dat ik hem met Feys zou verwarren.

Na een halve minuut nam Lavrenti de flipmuis weer over. 'En nu zwijgen,' zei hij, 'en wachten op doelwit.'

Lavrenti gebruikte een lokale tongval, minder Hinterlee dan Brehmout, één van die dorpen met oorlogswokerende boeren. Om zijn eigen dialect te verhullen, dacht ik. Hij kon uit Oostende of Hasselt komen, uit Londen of Berlijn.

'Ik ga iets verder staan,' zei hij. 'Niets doen tot ik het zeg.'

Ik hoorde nog wat geritsel door het gras van de berm en toen zag of hoorde ik Lavrenti niet meer. De wind was gaan liggen en de populieren leken in te dommelen.

In die stilte kon ik de voetstappen op de keien al horen voor ik het licht zag. Het was iemand met een zaklamp, een echte, die werkte zonder knippen.

Op een meter of vijf van mij bleef Vic Feys staan en verblindde me met zijn lantaarn. 'O excuseer,' zei hij, 'ik wilde

u niet verblinden, alleen maar even uw gezicht zien. Herken ik u? De Mus?’

Ik kuchte alleen maar.

‘Bent u de weg kwijt?’ vroeg Feys. Hij kwam dichterbij, blijkbaar gerustgesteld. ‘Donkere nacht, hè? Nieuwe maan... Loop anders even mee. Als we een patrouille tegenkomen, bent u veilig bij mij.’

Ofschoon hij iets had ‘geflikt’ met Tilly, begon ik het Feys al een beetje te vergeven. Toen dook de reusachtige schim van Lavrenti op. Feys draaide zich om en in het licht van zijn zaklamp zag ik de spade als een molenwiek op hem afkomen.

Het geluid hakte, klapte en klopte, tegelijk. ‘Ooo...’ kreunde en klaagde de in elkaar zakkende Feys. De lamp kletterde op de stenen, het licht viel uit; ik zag de tweede klap niet, maar ik hoorde het spadeblad nagonzen. Lavrenti haalde diep adem voor een derde klap, en een vierde klap.

Het werd even stil, veel stiller dan toen ik nog op Feys stond te wachten. Lavrenti nam de zaklamp en belichtte Feys, die bleek zag in contrast met de rode riviertjes die over zijn voorhoofd en langs zijn oren liepen. Zijn borst en buik bewogen nog.

‘Pak aan,’ zei Lavrenti, die mij de zaklamp aanreikte. ‘Richt op hem.’ Hij nam de spade op zoals mijn vader vroeger naar de vliegenmepper greep. Ik wendde mij weer af toen de vijfde klap aankwam. Toen ik weer keek, was het gezicht van Feys verdwenen; zijn buik en borst bewogen niet meer.

‘Waar neem jij hem?’ vroeg Lavrenti. ‘Onder de oksels of de knieholten?’

Dat was misschien een plaagstoot, maar ik dacht serieus aan de vlekken die het bloedende hoofd op mijn kleren zou maken. ‘Knieholten,’ zei ik.

Lavrenti slaagde erin om achter zijn rug Feys onder de oksels te grijpen, de brandende zaklamp tussen zijn tanden te houden en de spade tussen zijn bretellen mee te dragen. Ik had Feys ondertussen onder de knieholten vast; de lamme benen trokken mij mee als leidsels, want Lavrenti ging voorop, uiteraard.

We gingen over de berm, tussen de populieren, door het onkruid het nabije sparrenbos in. Lavrenti, met zijn mond vol zaklamp, snoof zwaar door zijn neus. Hij marceerde gestadig en trok mij steeds verder het bos in. Takken en twijgen schramden de ruggen van mijn handen en dwars door mijn broek de onderbenen. De onregelmatige bodem deed mij voortdurend strompelen en struikelen.

‘Let toch op,’ zei Lavrenti, die nergens last van leek te hebben. Hij kende de weg, dat was zeker, want we stopten bij een vers gegraven put, die ik in zo’n nacht, onder een nieuwe maan, met een kompas niet zou hebben gevonden.

We legden Feys neer en ik moest de zaklamp weer aanpakken. ‘Belichten,’ zei hij.

‘Wat zou ik anders doen met een zaklamp? Hem nog wat op zijn kop geven?’

‘Ik heb niet om jou gevraagd,’ zei Lavrenti. ‘Zeur tegen je moe.’

‘Die heeft zich van kant gemaakt.’

Lavrenti hurkte neer en rolde Feys als een tapijt de put in. ‘Twee meter diep,’ zei hij. ‘Anders kunnen honden hem nog ruiken en graven ze ’m op.’

Moest ik dat weten? Nee, maar ik weet het nog altijd. Uit een hoop aarde aan de overkant van de put stak een tweede spade, zodat ik nog wat kon ‘helpen’. Het dempen van de put vroeg in het afnemende schijnsel van de zaklamp veel concentratie. Ik kon niet voluit denken aan Tilly, en of zij zou treuren, waarlijk treuren, als haar verloofde vermist bleek te zijn, steeds langer vermist. De spadesteel maakte kloven in mijn handen.

Toen de put was gevuld, gingen Lavrenti en ik op de grond zitten. Hij stak een sigaartje op dat hij uit een binnenzak van Feys had gehaald. De batterij van de zaklamp was intussen ook morsdood. Spokenuur was voorbij, de duivelsuren begonnen.

‘Hoe laat zou het nu zijn?’ vroeg ik.

‘Dat speelt geen rol,’ zei Lavrenti. ‘We slapen hier.’

Ik lag nog lang wakker, niet omdat ik het koud had, of omdat ik naast een graf lag, of omdat de bulten van de bosgrond mij pijn deden. Ik lag wakker omdat ik mij gefopt voelde. Tilly had me gefopt. Jos had me gefopt. Lavrenti had me gedomineerd. Ik lag wakker vanwege mijn trots, dat was alles.

Nee, lieve dochter, ik ben niet vergeten waar ik naartoe wil, namelijk: vertellen waar u vandaan komt. Het hangt nu eenmaal samen met mijn *petite bistoire*.

Na het begraven van Vic Feys ging ik niet meer naar de Mus. Ik wilde Jos niet zien en trok mij terug onder de leeslamp. Overdag zat ik soms tussen het onkruid van mijn voortuin. Zelden kwam er iemand voorbij; dankzij de kiezels en het zwarte zand van mijn vader behoorde mijn karrenspoor niet tot de befaamde wandelwegen van het groene Hinterlee. Ik merkte in mijn uithoekje zelfs niets van het toenemende aantal houtzoekers die in het Hakkebos kwamen hakken, inderdaad, om hun kachel te kunnen laten branden of hun schuilkelder te schoren.

En toch, opeens, toen ik opkeek van mijn boek, stond Lavrenti aan mijn tuinhekje. Hij zag er zuiverder en minder plattelands uit dan ik mij herinnerde. Ik twijfelde zelfs even of hij het was, maar hij zei zijn naam en wachtte, alsof hij ook twijfelde of ik het was.

‘Heinrich,’ zei ik.

Ik stond op en ging tegenover Lavrenti staan, zodat hij aan de buitenkant van mijn hek kon blijven.

‘Jos heeft mij gestuurd,’ zei hij. Hij keek over mijn schouder naar de Perelaer. ‘Man, vrouw en kind — een klein gezin komt hier onderduiken.’

‘Nee, dat wil ik niet.’

‘Geen keuze,’ zei Lavrenti.

‘Maar het is hier te klein. Ik woon hier alleen.’

‘Dan zullen de Duitsers ze oppakken.’

‘En dan? *Macht mir keine Kopfschmerzen.*’

‘O, maar ik denk het wel,’ zei Lavrenti. ‘Jij spreekt goed Duits, hè? Kan nog van pas komen.’

‘Nee, nee... Ik kom niet van pas.’

‘We zien wel,’ zei Lavrenti. Hij draaide zich om en vertrok.

De sofa diende ook als mijn bed, en ik voelde mij ’s nachts veilig, beneden achter de stevige deuren en vensterluiken. Toen er werd aangeklopt, in feite aangebonsd, leek ik dat eerst maar te dromen. Maar ik ging opendoen. Kom mij maar halen, dacht ik, Sipo of Gestapo — mijn Duits zou nog van pas komen.

In de vestibule deed ik de deur van de woonkamer achter mij op slot. Het bonzen ging maar door. Ik riep: ‘Hier ben ik!’ voor ik opendeed.

Lavrenti stond voor mij met in zijn handen de teugels van een pony, waarvan ik eerst alleen de kop zag en toen de met jutezakken beladen romp.

‘Proviand,’ zei Lavrenti. ‘Morgen arriveren jouw gasten.’

‘Maar ik heb toch gezegd...’

Lavrenti nam de vracht van de pony en begon alles in mijn vestibule te proppen. ‘Kan die deur achter je niet open?’ vroeg hij.

‘Niet nu.’

‘Als de Duitsers ooit zouden komen, mag je geen verdenking wekken.’

‘En dat gezin moet ik dan maar onder de gootsteen verstoppen, of wat?’

‘De zolder, misschien? Je regelt het wel. Als het echt moet, dan kan het, altijd.’

Lavrenti stond uit te blazen van het sjouwen. Dat gezin, legde hij uit, moest onmiddellijk kunnen antwoorden op mijn vraag: hoe heet ik? En het antwoord moest zijn: Heinrich. Niet meer of niet minder. En als dat het antwoord niet was, moest ik het gezin wegsturen, ongeacht welke papieren ze konden laten zien of hoe meelijwekkend ze waren...

‘t Is *Heinrich* of wegsturen, begrepen? En geen woord over mij of wat dan ook, begrepen? Ook niet over jezelf. Zet die mensen op zolder en geef ze te eten en een kamerpot. Hou ze binnenshuis en hou ze stil. Voilà. Herhaal wat ik heb gezegd.’

‘Waarom zou iemand de weg naar dit huis vinden en dan mijn naam niet kennen?’

‘Herháál wat ik heb gezegd.’

Lavrenti was groot genoeg om mij met één vinger een oorvijg te verkopen, dus ik dreunde het lesje op.

‘Hoe vinden ze de weg hierheen?’ vroeg ik. ‘Komen ze van het station?’

‘Dat zijn nu eens niet jouw *Kopfschmerzen...*’

‘Hoelang blijven ze?’

Lavrenti draaide zich om en trok zijn pony mee het donker in.

’s Ochtends verplaatste ik de jutezakken van Lavrenti naar mijn voorraadschuurtje achter het huis. Toen ging ik in mijn voortuin zitten lezen. Ik keek voortdurend op van mijn boek. Ik verwachtte een groepje vrome joden zoals ik ze in Antwerpen had gezien, met hun zwarte kleren en

pijpenkrullen. Zo stelde ik mij het gezin voor. Te Hinterlee verwachtte men eerder een giraf te zien dan een Hebreër.

Op het verst zichtbare punt van mijn karrenspoor verscheen een schoolmeisje, dat bij nader toezien een jongedame bleek te zijn. Ze droeg een marineblauw jasje, een grijze plooirok en een paarlemoeren flaphoed. Bij mijn hekje gekomen, nam ze haar hoed af en wuifde zich koelte toe. Ze had zwart haar en zwarte ogen.

‘Goedendag,’ zei ik. ‘Kent u mijn naam?’

‘Ik ben Klara Rubin,’ zei ze.

‘Aangenaam. En kent u *mijn* naam?’

‘Mijn ouders zijn vanmorgen weggevoerd,’ zei Klara Rubin, ‘het schemerde nog, net voorbij de *Sperrzeit*. Ik heb het gezien toen ik thuiskwam...’

Die ouders kenden mijn naam waarschijnlijk wel. Ik geloofde haar, niet omdat ik medelijden voelde, althans niet in de eerste plaats; wel een soort hoop, misschien.

‘Het waren niet eens de Duitsers,’ zei Klara. ‘Het was de Belgische politie.’

Ze klonk eerder verbolgen dan verdrietig. Iemand die doet alsof, dacht ik, zou er een smak tranen tegenaan gooien. Dus ik stond op en verzocht haar mee naar binnen te komen.

Klara ging zitten op de eerste stoel die ze tegenkwam. Ze keek niet om zich heen. Ze vouwde haar handen samen en zette haar voeten tegen elkaar.

‘Heb je geen bagage?’ vroeg ik.

‘Dat ziet u toch.’

‘Hoe heb je de weg hierheen gevonden?’

‘Uit het station naar links,’ zei ze, ‘dan via de overweg naar de andere kant van de ijzeren weg en oostwaarts door het loofbos tot op het pad met donker zand en kiezels.’

Ja, zo verontrustend eenvoudig was het.

‘Je moet hier een tijdje op de zolder verblijven,’ zei ik. ‘Ik weet niet hoelang.’

Klara keek nu om zich heen. Haar blik bleef hangen bij de boekenkast. ‘Mag ik dan lezen?’ vroeg zij.

‘Zolang het licht is.’

‘Kijk wat ik heb,’ zei Klara. Ze haalde uit haar jaszak een handdynamo.

‘Een flipmuis,’ zei ik.

Klara begon te lachen, alsof ze opgelucht was. ‘Een flipmuis? Een knijpkat, bedoelt u.’

‘Ach zo, een knijpkat. Vooruit dan maar, een knijpkat.’ Dat was ondeugend Antwerps, dacht ik toen: in het katje knijpen om het donker te verdrijven.

Klara was abrupt opgehouden met lachen. Ze zuchtte diep en zei: ‘Niets kan me nog deren.’

Ze kneep haar ogen dicht, als een kind dat onzichtbaar wil zijn. Ze had mij nog niet direct aangekeken. Uit beleefdheid, misschien.

Het wenteltrapje naar de zolder zat achter een deur, zodat we in aparte ruimtes zouden leven. Boven keek Klara naar de kruik, lampetkan en kamerpot die ik had klaar-gezet.

‘Is dat voor mij?’ vroeg ze. ‘Ach ja, voor wie anders.’

Ze stapte langzaam over de krakende vloer van de zolder, waar het in september ’s nachts al koud kon zijn. Mijn vader had de Perelaer uitgerust met twee elektrische kacheltjes, waarvan ik er één naar boven had gebracht.

‘Je zult geen kou hebben,’ zei ik.

‘Dank u, meneer.’

Ik had een gedemonteerde kleerkast, een ‘erfstuk’, weer in elkaar gezet en het meubel bleek net smal genoeg te zijn om tegen één van de twee bakstenen zijmuren te worden geschoven.

‘Dit is jouw kamer,’ zei ik.

‘Die kast?’

‘Het is veilig. Zo kan iemand die naar boven komt jou niet zien...’

Ik had de achterwand uit de kast gelaten, zodat de ‘bewoner’ nog iets meer ruimte zou hebben en vooral zodat de open zijde zou uitkomen op het kleine vierkante raampje, het enige venster op de zolder. Zonder die wand was het een wankel kast, maar de bovenkant steunde net tegen twee balken die naar de nok toeliepen.

Ik deed de kast open. Alle ruimte werd ingenomen door een paar zware jassen van mijn vader, hoedendozen en op de bodem een dekenkist. ‘Je kunt erin over de kist en tussen de jassen,’ zei ik. ‘Niemand kan je zien.’

Ik legde Klara uit hoe ze de deur van binnen op slot kon doen. Zij keek sip, ondanks haar glimlach.

‘Kijk,’ zei ik, de jassen uit elkaar duwend. Het kostte veel kracht, maar zo kon Klara het raampje zien.

‘Dank u, meneer.’

Die nacht lag ik wakker op de sofa. Klara was stil, zelfs toen er weer op de buitendeur werd gebonsd.

Ik ging in het sas van mijn vestibule staan, de deur naar ‘de kamer’ op slot. Het bonzen had ik al herkend als dat van Lavrenti. Hij zag er boos uit in het zijdelingse licht van de gloeilamp boven mijn hoofd. Hij vroeg zacht: ‘Is hier al iemand geweest?’

‘Ze is aangekomen,’ zei ik, ook zacht. ‘De dochter, zonder ouders. Ze ligt op zolder, goed verborgen.’

‘Het kind alleen?’

‘Volgens mij is ze een jaar of achttien.’

‘En ze kende jouw naam?’

‘Ja.’

‘Ik geloof je niet.’

‘En dan? Ik ben jou niets verschuldigd.’ Een oorvijs wilde ik wel vermijden, dus ik ging gauw over op een sus-sende toon. ‘Zij heet Klara Rubin,’ zei ik. ‘Haar ouders zijn opgepakt en die wisten waarschijnlijk mijn naam.’

‘Doe dat licht uit.’

‘Waarom?’

‘Omdat het in mijn ogen schijnt. Doe het uit.’

Ik deed het. Nu was ik in het nadeel, alsof de Perelaer, mijn rugdekking, zijn ogen had afgewend.

‘Staf Geudens is ook opgepakt,’ zei Lavrenti.

Stukadoor Staf Geudens, vader van Tilly, zij die door Klara naar een uithoek van mijn achterhoofd was verdrongen. 'En dan?' vroeg ik.

'Hij heeft ons Vic Feys bezorgd,' zei Lavrenti. 'Hij en Tilly. Begrijp je?'

Tilly had die collaborateur verleid, zodat haar vader hem kon 'uitleveren' aan het verzet.

Goed. Ik begreep nog altijd niet wat een stukadoor ertoe kon bewegen zich te verzetten tegen enige overheid.

'Staf Geudens was een patriot,' zei Lavrenti.

Ik grinnikte als vanzelf, altijd wanneer het potsierlijke patriottisme ernstig werd genomen, maar ik hield me in; Lavrenti had misschien ook een vaderlandcomplex. 'In ruil voor Vic Feys,' zei hij, 'moesten wij dat gezin een schuiladres geven.'

'En dat doen we toch? Klara is het overschot van dat gezin.'

Lavrenti riep en fluisterde, tegelijk: 'Ze kent jouw naam niet! Zij kan eender wie zijn, gestuurd door eender wie.'

'Dat sluit niet uit dat ik op mijn eigen zolder mag laten logeren wie ik wil.'

'De Duitsers zullen tien, twintig patriotten fusilleren als ze het lijk van Vic Feys opgraven.'

'En hoe zouden ze hem vinden?'

'Omdat jij het hun zou vertellen,' zei Lavrenti. 'Als ze jou aan je oortje trokken, zou jij babbelen als een wijf, daar ben ik zeker van, absoluut zeker.'

In het donker was Lavrenti's gezicht een grijs masker vol carnavaleske achterdocht.

'Wil je haar zien?' vroeg ik.

'Néé, ik wil haar niet zien!'

Waarom niet, wilde ik vragen, maar Lavrenti was vertrokken, en doemde meteen weer op uit het donker, was toen weer weg, weer terug, enzovoort. 'En ik ben dan nog gekomen om jou te helpen,' zei hij. Uit zijn binnenzak trok hij een pistool, wat mij zo deed schrikken dat ik mijn hoofd tegen de deurlijst stootte.

'Dat wordt hopelijk een dikke bult,' zei Lavrenti. 'Hier, pak aan.'

Hij presenteerde mij het pistool, de kolf naar mij toe.

'Dit is een Walther,' zei hij. 'Je hebt er recht op omdat je iemand laat onderduiken, hoewel ik niet zeker weet... Vooruit, pak aan.'

Ik pakte het ding aan. 'Een Walther?' vroeg ik. 'Een schietijzer, zeggen de boeren.'

'Ja, maar dit is een Walther. Het dienstwapen van Duitse officieren. Maar één defect schot op een miljoen.'

'Wat is een defect schot?'

Lavrenti schudde het hoofd. 'Vergeet het.'

Ik voelde mij verrassend blij met het vuurwapen. Het 'mooie' aan een Walther was dat je hem schietklaar op zak kon steken, zonder dat hij bij de minste beweging begon te vuren. De trekker moest wel degelijk worden overgehaald, maar na een schot werd er automatisch een nieuw patroon klaargezet. Pang pang, zo snel als je vinger het

kon. Ik kreeg twee magazijnen met elk zeven patronen. Veertien kogels, dat leek mij weinig.

‘Je moet er geen konijnen mee schieten,’ zei Lavrenti. ‘Je moet jezelf ermee beschermen, in geval van nood. Als er controle is van de Duitsers. Maar ja, of het iemand als jij zal helpen...’ Hij wees naar boven en zei: ‘Wie het ook mag zijn, jouw Klara Rubin, ze is nu jouw verantwoordelijkheid.’

‘Je maakt mij niet bang.’

‘Jij mij ook niet. Weet jij wel dat Rubin een veelgebruikte schuilnaam is?’

‘Veel schuilen is er tegenwoordig niet meer bij, met een joodse naam.’

‘Zou je denken, ja. Maar ordinaire bandieten willen zich ook verstoppen, misschien wel bij mensen die last hebben van hun geweten.’

‘Ik heb last van niks.’

Lavrenti knikte. Toen hij zich afwendde om te vertrekken keek hij nog even om en fluisterde iets, ik dacht: ‘*Courage.*’

Klara bleef zonder klagen in haar kleerkast op zolder zitten. Ze was dadelijk aan het lezen gegaan en begon met het eerste boek links op de bovenste plank, als iemand die wist dat ze nog lang in de wachtkamer zou zitten. Of het nu poëzie of proza of drama was, Nederlands of Duits of Engels of Frans: ze ging door met het tweede boek van

links, tot het tiende, twintigste, dertigste en tot het eerste op de volgende plank. 'Niet slecht,' zei ze altijd.

'Het volgende boek is nogal zwaar...' *Cäsarentum im Deutschen Mittelalter*, een bijbeldikke pil in gotische letters.

'Geef hier,' zei Klara. Ze las over de middeleeuwse keizers tot het *Schlusspunkt* en het was 'niet slecht'.

Niet zij maar ik opperde dat ze nu en dan in de woonkamer kon zitten. Niet ik maar zij maakte het bezwaar dat voorbijgangers, hoe zeldzaam die ook mochten zijn, het licht van de knijpkat achter het kleine raampje van de zolder zouden kunnen zien.

'Wat doe je daar dan de hele avond?' vroeg ik. 'Je kan toch niet altijd slapen?'

'Denken,' zei Klara. 'En soms hoor ik mensen.'

Sprokkelaars die het Hakkebos begonnen te exploiteren; zij waren voorlopig alleen hoorbaar, nog niet zichtbaar.

'Wees gerust,' zei ik. Zo gerust was ik, dat mijn Walther permanent in de binnenzak van mijn jasje zat. Alleen als ik een bad nam, deed ik dat jasje uit. Warmte besparen, zei ik tegen Klara. En: 'Je moet altijd klaar zijn om te vluchten.'

'Ik alleen?' vroeg zij.

'Je bent toch ook alleen hierheen gekomen?'

'Dat was één keer.'

Als zij haar kleren wilde wassen, of zichzelf, zette ik de zinken kuip klaar en ging ik in de voortuin zitten. Ik luis-

terde of ik sprokkelaars kon horen en begon elk geluid op te merken; het bos was niet stil meer.

‘Wees niet bang,’ zei ik dikwijls. Klara durfde alvast haar ogen te sluiten toen ik haar voor de eerste keer kuste.

Het was onvermijdelijk, zoals meestal in een lotgevootschap van twee ‘huwbare’ mensen. Het isolement in de Perelaer kreeg een herderlijke charme; het bos was mooi in de herfst, in de sneeuw, in de regen van april, maar het was tegelijk ook altijd hetzelfde, elke dag.

‘Het gaat zo snel,’ zei Klara op de eerste warme zomeravond. Ze beweerde het niet erg te vinden dat ze niet naar buiten kon. ‘Te veel insecten,’ zei ze.

Ze bewoog zich steeds vrijer in huis, maar reageerde verschrikt op het minste geluid en had geleerd vlug en verderlicht naar haar hoekje op zolder te vluchten, zonder de trap of de vloer of de deur van de kleerkast te laten kraken.

Vragen over het verleden zaten voor Klara in de categorie ‘verdachte geluiden’. Vragen over de toekomst wilde ik niet stellen. Dat het einde van de oorlog alles zou veranderen, sprak vanzelf, dus Klara en ik hoefden er niet over te praten.

Het wachten op dat einde begon op mijn zenuwen te werken. Mijn Walther was geladen; zeven patronen, veiligheid aan. Hem zonder haperen uit de binnenzak van mijn jasje trekken was onmogelijk, maar ik had geleerd hem tussen broek en hemd te stoppen, iets voorbij de linkerheup, zodat ik mijn jasje kon laten openhangen zonder

hem te laten zien en hem snel kon grijpen met mijn rechterhand. In het begin voelde ik hem zitten en deed hij zelfs pijn. Na een week was ik hem zo gewend dat ik mij bestolen voelde als ik hem een seconde opzij had gelegd.

Voor het avondmaal ging ik meestal naar de zolder om samen met Klara gekookte rijst of macaroni te eten, met een blikje groenten of sardines. We werden alert gehouden door het vuurwerk van Engelse bommen en granaten, of van Duits afweergeschut, of van patriottische explosies van bruggen en spoorwegen. En het gebrom van hoogvliegende Amerikanen, eerst alleen 's nachts, later ook overdag. De elektrische stroom viel steeds vaker uit, maar ik stak liever enkele kaarsen aan dan de luide generator op te starten.

‘Ik wil beneden slapen,’ zei Klara. ‘Bij jou.’

‘Dat zou niet veilig zijn,’ zei ik.

‘Nee,’ zei Klara, ‘helemaal niet veilig.’

De deur voor de wenteltrap naar de zolder kon alleen aan de zijde van de benedenverdieping op slot worden gedraaid. Mijn vader had dat waarschijnlijk gedaan omdat hij de zolder meer als een opbergruimte dan als een kamer had beschouwd.

‘Die deur moet op slot,’ zei Klara, ‘elke keer als jij weggaat.’

‘Maar dan zit jij gevangen,’ zei ik.

‘Nee, dan zal ik me veiliger voelen.’

Ik denk dat u, lieve dochter, toen al voor het eerst ter sprake was gekomen. Klara had net het wasbord in de

badkuip gezet en ik moest lachen en zei: 'We spelen hier moedertje en vadertje.'

En toen begon ze te huilen en had het over haar maandelijkse 'vodden', die ze een half jaar niet meer had gehad, wat mij niet was opgevallen, natuurlijk; ze was een beetje dikker, maar dat kwam door onze overvloed, dacht ik.

'Niet huilen,' zei ik stomweg. Ze was haar familie kwijt, ten minste haar ouders, en nu zat ze zwanger in de bossen van Hinterlee met een vent die zei: 'Niet huilen...'

Ik verliet de Perelaer nog maar één keer per maand. We hadden het rantsoenbrood en de ersatzkoffie niet echt nodig, maar om boven verdenking te staan, ging ik naar de winkels. Eerst moest ik naar het stadhuis om mijn rantsoenkaarten af te halen. Ik liet mijn Walther bij zulke gelegenheden thuis, wat 'verstandig' was als men gefouilleerd kon worden; niettemin voelde ik mij zonder dat pistool op mijn heup onbehaaglijk.

In het stadhuis moest je in de rij staan. Het afhalen van 'de bonnen' was voor de bezetter tegelijk ook een volkstelling en een identiteitscontrole. Iedereen stond klaar met zijn papieren. Ik zag mensen die mijn kop kenden, soms ook mijn naam; we knikten elkaar toe en zeiden 'dag'. Sommigen begonnen binnensmonds een praatje.

'Heb je 't gehoord van Jos?' werd mij gevraagd. De Mus was gesloten, de deur verzegeld, en Jos was door een paar *Polizisten* die niet-van-hier waren op een goederentrein gezet en weggevoerd. Jos van de Mus, die was toch Duitsgezind?

‘Men weet nooit wat er in een andere mens omgaat, hè.’

De ambtenaar achter het loket was ook niet-van-hier, een nieuwe die mijn kop niet kende.

‘Poste restante?’ vroeg hij, kijkend naar mijn Ausweis. ‘U bent verplicht een daadwerkelijk verblijfsadres te hebben.’

‘Hotel De Snoek,’ zei ik.

‘Hebt u een registratiebewijs?’

De lokettist stak zijn hand op naar een jonge Feldgendarm die langs de rij wachtenden kuierde; een Belg, zoals een groot deel van de Feldgendarmerie. De beambte zei: ‘Hij probeert mij te beliegen over zijn adres.’

De Feldgendarm keek mij glimlachend aan.

‘Ik woonde ginds...’ zei ik. Daar, ergens, bos, u weet wel... Vage woorden en gebaren. De postbode wil er niet komen, zei ik, daarom *poste restante*, ik kon er ook niet aan doen.

‘Ik zal u eens komen bezoeken,’ zei de Feldgendarm. Hij gaf mij m’n Ausweis terug en zei de beambte dat hij me ‘deze keer nog’ mijn bonnen moest geven.

Ik haastte mij terug naar de Perelaer, naar het gevoel van de Walther die tegen mij aan drukte. In het bos floten de vogels alsof er niets aan de hand was.

In het pad naar mijn voordeur zag ik verse afdrukken van laarzen. In beide richtingen, weliswaar. Ik bleef staan en keek langzaam om mij heen. Misschien werd ik zelf bekeken. Werd er gewacht wat ik deed vooraleer er een aanval kwam, of een arrestatie. Men was binnen geweest, men

had Klara en mijn Walther gevonden. Maar het slot leek onbeschadigd. Misschien was Lavrenti hier geweest. Misschien een dorstige sprokkelaar.

Ik maakte de voordeur luidruchtig los, rammelend met mijn sleutels, en toen de vestibuledeur en toen de deur naar de zolder. Klara kwam naar beneden als een lawine. Zij viel mij snikkend om de hals en drukte zich tegen mij aan.

‘Pas op voor je buik,’ zei ik.

Iemand had op de deur gebonsd, zei ze, eindeloos gebonsd. Haar natte gezicht was koud, ondanks de verse tranen.

’s Avonds bracht ik haar eten naar boven. Ik opende de kast, schoof de jassen een stuk opzij en ging aan de andere kant van de dekenkist zitten. ‘Het is beter dat je nu altijd hier blijft,’ zei ik.

‘Ik begrijp het,’ zei ze.

Ik duwde de kast dicht tegen de muur, zodat ze er alleen nog maar uit zou kunnen door het meubel omver te duwen.

‘Gaat het?’ vroeg ik.

‘Het moet wel,’ zei Klara.

Ze zei nog iets toen ik al halverwege de wenteltrap was. ‘Wat?’ riep ik. Ze riep: ‘Ik wou alleen maar zeggen dat je je geen zorgen hoeft te maken.’

We zouden bezoek krijgen, daar hoefden we niet aan te twifelen. Wachten op onheil vereist een extra pijnlijk soort geduld. Ik droomde ervan mijn ogen dicht te knij-

pen en ze weer te openen in het neutrale Zwitserland, vrij van elke herinnering aan de Perelaer en Hinterlee. En aan Klara misschien ook.

Het was al donker toen er op de buitendeur werd gebonsd.

De Feldgendarm was niet degene die ik had gesproken op het stadhuis; deze was een Duitser, want hij zei 'Nabend'. Hij werd vergezeld door Dré, een Hinterleese politieagent. Dré trok zijn wenkbrauwen op en zei: 'We moeten uw huis eens komen controleren, hè.'

Mijn Walther zat klaar, tussen hemd en broek. De Feldgendarm stapte door de kamer. 'Das ist alles?'

De politieagent kuchte. 'Ik zal op de zolder weleens kijken,' zei hij, kijkend naar de gendarme. 'Ich oben gucken, ja?'

'Er is licht,' zei ik. 'De knop rechts achter de deur.'

Terwijl agent Dré de trap op ging, elke stap een paukenslag, ging de Feldgendarm op een stoel zitten. Hij nam zijn pet af, wreef door zijn haar en blies.

Het plafond kreunde, Dré zette langzame stappen. De gendarme was opgestaan en bekeek mijn boekenkast.

'Viele Englische Bücher...' zei hij.

'Ook veel Duitse,' zei ik. 'Die Leidenschaft bringt Leiden. Onbetaalbaar — en onvertaalbaar, niet?'

De Feldgendarm keek alsof hij het in Duitsland hoorde donderen. Agent Dré kwam de trap af en riep: 'Alles in Ordnung!'

‘Kijken *im Haüschén*,’ zei de gendarme. Het pangermaanse ‘huiske’ werd ook te Hinterlee gebruikt voor ‘buitentoilet’.

Terwijl Dré ging kijken, begon de Duitser krachtig te geeuwen. De deur naar de zolder stond nog open.

‘En wat vindt u van Hinterlee?’ vroeg ik.

De gendarme haalde zijn schouders op. ‘Niks,’ zei hij, of ‘*nix*’.

‘Smaragd der Kempen.’

Weer een schouderophalen, maar geen ‘*nix*’ meer. De agent kwam gelukkig snel terug. ‘*Alles in Ordnung*,’ zei hij weer, en kijkend naar mij: ‘Goed, wij hebben dus vastgesteld dat u hier woont en u kunt dus uw briefwisseling blijven afhalen op het postkantoor.’

‘*Was?*’ vroeg de gendarme.

Ik vertaalde in één adem wat de agent had gezegd. De gendarme keek mij even aan, verrast, maar niet bijzonder aangenaam.

Toen het bezoek vertrokken was, wachtte ik nog even voor ik naar boven ging.

Klara zat doodgewoon achter de kast, haar wangen glimmend van de tranen. ‘Hij moet mij hebben gehoord,’ zei ze. ‘Ik ademde te luid, ik kon er niets aan doen.’

‘Het is niet erg...’

‘Maar hij deed alsof hij me niet hoorde...’

‘Hij heeft niks gehoord,’ zei ik. ‘Hij zou niet durven doen alsof. Ze zijn hier trouw aan het gezag.’

Toen vloog ze mij om de hals, alweer.
'Pas op voor je buik,' zei ik.

Brussel werd bevrijd, de volgende dag Antwerpen, maar te Hinterlee werden nog gauw elf 'gijzelaars' gefusilleerd als represaille voor een aanslag op de een of andere *Polizist*.

Ik ging per dag nog maar twee of drie keer een kwartiertje naar de zolder. Soms schoot Klara's glimlach nog in de roos en dacht ik dat het beter zou worden, dat angst en onzekerheid al mijn emotionele brandstof verbruikten en dat na de oorlog onze 'romance' weer zou opbloeien. Bovendien was ik verantwoordelijk voor haar en het kind, nietwaar, ik had een 'plicht' — het grote excuus voor de luie lafheid van de conformist.

Maar in mijn achterhoofd was ik ijverig, ofschoon niet moedig, een uitweg aan het zoeken. De bevrijders moesten Klara en haar buik, jodin of niet, maar een lift naar een klooster geven. Die kleine Perelaer begon mij te versmachten. Om mij heen leek alles te rennen, te rijden, te vliegen, te schieten en te ontploffen. En ik stond stil. Ik tastte geregeld naar mijn heup, voelend of mijn Walther er nog was, en of ik het botte pinnetje voelde dat aangaf dat er een patroon klaar zat. Grijpen, richten, trekker overhalen. Zeven kogels. Magazijn leegmaken, nieuw patroon laden, weer zeven schoten. Alles in acht, negen seconden. Tenminste, als ik deed alsof. Het was niet anders dan alsof, tot dan toe.

De Angelsaksen waren op komst en Klara zat Shakespeare te lezen. Zoals de Moor Othello de Venetiaanse senaat ervan overtuigde dat zijn blanke bruid gewillig was, zo zou Klara, en de vrucht onzer lendenen, de bevrijders garanderen dat ik 'goed' was. Ik stond dikwijls buiten, bij mijn gesloten voordeur, alsof ik stond te wachten tot de omnibus mij kwam ophalen. Alsof. Klara waagde het niet om haar dozenkamertje uit te komen. Waren dat naderende tanks die de grond deden trillen? Of verre artillerie? Of mijn ongeduld? Ik nam mijn jas en riep: 'Ik ga even weg! Ik doe de deuren op slot.'

Ik ging maar even naar boven. 'Je mag je niet laten horen of zien,' riep ik. Klara keek op van haar boek en haar glimlach verzachtte weer alles, verzoende mij weer met brave verantwoordelijkheid. 'Niet bang zijn,' zei ze. 'Ik begrijp je wel.'

Ik kan die woorden nog horen, alsof er in mijn hoofd een bandopname zit: niet bang zijn, ik begrijp je wel. Ik begreep daar niets van. Maar ze zei het als een wijze moeder Maria, de jodin Klara.

Geduld om uitleg te vragen, had ik toen niet. 'Ik ga even kijken op de Grote Markt,' zei ik. 'Omdat ik het gevoel heb... Ik weet niet. Ik ga even kijken. Ik doe de deuren op slot, jij hebt niet direct iets nodig?'

'Nee, ga maar,' zei ze. 'Tot straks.'

Ik *marcheerde* naar Hinterlee, en voelde de Walther bij elke stap tegen mijn heup drukken. Net uit het bos, toen ik nog niemand zag, kon ik het al horen: een rumoer dat sinds de bezetting niet meer was gehoord. Ik was één van de velen die naar de Grote Markt werd 'getrokken'. De Duitsers, werd gezegd, waren 's nachts stilletjes gevlucht, met kousen om hun laarzen.

Op de Markt troeften de burgers samen rond een paar Engelse soldaten met pistolen in hun hand. Veel mannen droegen een witte band aan de bovenarm, om te worden beschouwd als lid van de Witte Brigade, verzetsstrijders die letterlijk een wit of witachtig uniform droegen en wapens droegen, want ze waren 'erkend' als één van de strijdkrachten in deze oorlog. Iedereen kon natuurlijk zo'n armband dragen, de een of andere Feys verdiende er waarschijnlijk goed mee.

Een jonge 'brigadist' zei: 'We gaan ze nu eens goed onder handen nemen, wacht maar.' Een oudere brigadist gebood hem geen 'zottigheden' uit te halen.

De Engelse soldaten werden gekust, hoewel ze de afgelopen maanden met hun bommen tientallen Hinterleers hadden gedood — niet met opzet en voor de goede zaak, uiteraard.

'Kijk daar eens,' zei iemand die ik niet kende. 'Die zat vroeger ook in de Mus.'

Ik deed of ik het niet hoorde, misschien ging het niet over mij. De wereld was tijdens de oorlog sterk versimpeld en iedereen die ooit in de Mus had gezeten was nu

een regelrechte collaborateur, een 'zwarte'. De Witte Brigade en andere verzetslieden namen de rol van politie en Feldgendarmerie over, sommigen ook die van aanklager en rechter, enkelen die van beul. Namen en plaatsen van 'schuldigen' werden geroepen: allen daarheen! De burgers boden gretig hulp aan.

Vanuit het raam van een kelderverdieping werden borreltjes verkocht, met water aangelengde ethanol. Ik dronk er eentje toen ze nog vijf centimes kostten; een halfuur later werd er een frank betaald.

Vanuit een ander venster, het hoogste in het hoogste herenhuis van de Markt, werd een schot gelost. Een krijgende vrouw viel neer, de menigte liep van de Grote Markt de zijstraten in. Ik stond aan de veilige kant van het stadhuis. Er kwam nog een schot, het klonk flauwer dan een voetzoeker.

'Maak ze kapot!' riep iemand, met de stem van de 'volkswoede', de dolle hond die op het punt stond los te breken. In Brussel en Antwerpen waren er doden gevallen, vooral in de handen van 'september-weerstanders', mooi-weer-verzetslieden die stonden te dringen om een vrouw die ooit tegen een Feldgendarm had geglimlacht kaal te scheren.

De Witte Brigadisten, met stenguns gewapende amateurs, trippelden als fruitdieven naar het fort van de scherpschutter. Even later werd er vanuit dat hoogste raam geroepen: 'We hebben hem!', waarop er werd gejuicht en het volk terug naar de Markt vloeide. 'Gooi hem

naar beneden!' riep een dame. 'Rustig blijven, rustig,' zei een oudere man.

Voor een ex-leraar Duits en zoon van een activist was het nu wel tijd om naar huis te gaan. Ik ging letterlijk tegen de stroom van de meerderheid in.

'De Engelsen zijn op komst!' 'Nog een kilometer, nog een minuutje!' Ik stootte met mijn schouder tegen andere schouders. 'Die zat vroeger ook in de Mus,' hoorde ik weer. 'We weten die zwarten te vinden, allemaal!' Wist niemand dat Jos van de Mus een 'witte' was geweest? 'We kammen het land uit, we blokkeren de grenzen!'

Ik slaagde erin mij aan de kudde te onttrekken en wandelde terug naar de Perelaer. Ik had Klara kunnen laten zien aan het volk van Hinterlee en zou hebben gezegd: Kijk eens, dit is mijn jodin. 'De hoer is zwanger,' zou de dame hebben geroepen, of: 'Hij is een *marchband* in blanke slavinnen!' 'Maak hem kapot!'

Zodra ik in het bos was, mijn coulissen, begon ik te rennen. Mijn Walther schoof door het schokken van mijn heup in mijn broekspijp, tot op mijn enkel. Het veiligste pistool ter wereld kon op die manier gelukkig niet afgaan. Ik stak het iets vaster achter mijn rechterheup en kon onbelemmerd doorrennen.

In mijn voortuin stond een Witte Brigadist in volledig uniform. Het was Dré, de politieagent die mij samen met de Feldgendarm een bezoek had gebracht. Hij droeg een stengun. De deur van de Perelaer stond open.

'Cyríel!' riep Dré toen hij mij zag. 'Cyríel! Hij is hier!'

Ik bleef staan bij mijn hek. Dré was banger dan ik want hij richtte zijn sten op mij als een plumeau op een stekelvarken. De Hinterleese politie was het niet gewend wapens te hanteren.

‘Klara?’ riep ik.

‘Geen woord,’ zei Dré, ‘en niet bewegen.’

‘Je vergist je,’ zei ik. ‘Ik sta aan jouw kant.’

‘Je staat op onze lijst. V-man van de Sipo, geen zever hè. Blijven staan! Blijven staan, blijven staan...’

Een ‘V-man’, ik? Vic Feys was zo’n informant van de Sicherheitspolizei geweest. Een misverstandje, dacht ik, gewoon even uitleggen.

‘Ken je Vic Feys?’ vroeg ik.

Dré grinnikte. Zijn sten hing al zo dat hij een gat in de grond zou schieten. Hij keek naar het huis, dan weer naar mij. ‘Cyriel! Nondeju...’

‘Dré, luister. Ik heb geholpen Vic Feys uit de weg te ruimen, in opdracht van Jos, cafébaas van de Mus.’

‘Maar jongen toch... Gij bekennt hier dus de moord op Vic Feys? Vic was mijn baas, hè. Als hij hier was, droeg hij nu dit uniform.’

Uit de voordeur kwam een andere Witte Brigadist gelopen, ik veronderstelde Cyriel. Hij was jonger dan Dré maar veel groter. Hij droeg geen stengun.

‘Hij is het?’ vroeg Cyriel aan Dré, die al van tevoren heftig stond te knikken. ‘Een landverrader. Hij moet de kogel krijgen. Vooruit, schiet hem neer.’

Cyriel keek even achterom, het deurgat in. Dré leek even ontzet als ik toen de geur van smeulend hout ons bereikte. 'Cyriel, wat is dat? Wat hebt gij gedaan?'

Sneller dan ik het ooit had geoefend, trok ik mijn Walther.

'Schieten, Dré!' riep Cyriel. 'Maar schiet dan toch!'

Pang.

Ik was het die had geschoten. Het was Cyriel die de kogel kreeg. Zijn hoofd schokte alsof hij een mep had gekregen en uit zijn hals spetterde bloed als wijn uit een opengebeiteld vat. De verbleekte Dré liet zijn stengun op de grond vallen, terwijl hij staaarde naar de in elkaar zakkende Cyriel. Toen schakelden zijn opengesperde ogen naar mij en liet hij mij zijn gespreide handen zien. 'Nee, nee...' zei hij.

Het deurgat begon te walmen en ik hoorde het op-laaian van vlammen en het knetteren van hout. De rook prikte onmiddellijk in mijn neus en ogen. 'Het ging zo rap,' zeggen mensen altijd over brand en ik moet het ook nog eens zeggen: het ging zo verdomd rap. Ik liep naar de zijkant van het huis, tot onder het raampje van de zolder. Klara had blijkbaar de luikjes al opengegooid. Ik riep haar naam, waarschijnlijk. Liep toen naar de deur, struikelde bijna over het half zittende lichaam van Cyriel, zag Dré wegrennen tussen de bomen aan de overkant van de weg, zwaaiend en struikelend. Ik probeerde naar binnen te gaan maar werd teruggeslagen door de rook en de hitte.